

Роднае слова 2013. № 2.
МАКСІМ ГАРЭЦКІ - БЕЛАРУСАЗНАЎЦА

Я хацеў бы спытаць у чытачоў часопіса “Роднае слова”:
“Што такое беларусазнаўства?”

Я ўяўляю сабе, што вы задумаліся. На самой справе, што гэта такое?
Упэўнены, што многія чытачы адкажуць такім чынам:

“Беларусазнаўства – гэта навука, што вывучае адметнасць і агульнасць беларусаў, іх нацыянальны рух, узаемаадносіны з суседзямі і ролю ў сістэме міжнароднай супольнасці народаў ў мінулым. Яно вызначаецца комплексным, міждысцыплінарным падыходам да праблем даследавання”.

У артыкуле беларускага гісторыка Захара Шыбекі “Беларусазнаўства” (“Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”. Т.1. Мінск, 1993. С.346-348) адзначаецца, што ў вытокаў беларусазнаўства стаялі песняры Ф.Багушэвіч, К.Каганец, археолаг Г.Татур, беларускія народнікі, беларускі гурток вучняў мінскай гімназіі. Сярод беларусазнаўцаў даследчык выдзяляе А.П.Сапунова, братоў А.і. І.Луцкевічаў, В.Ластоўскага, Я.Купалу, Я.Коласа, М.Багдановіча, Я.Ф.Карскага, Е.Р.Раманаву, А.А.Шахматава, Б.І.Эпімах-Шыпілу. Вельмі шкада і несправядліва, што ў гэтым спісе адсутнічае арыгінальны беларусазнаўца М.І.Гарэцкі.

Вядомы беларускі паэт і празаік Максім Лужанін трапна заўважыў:

“Першыя празаічныя спробы Гарэцкага прыкмеціў і паставіўся да іх з надзеяй вялікі паэт, крытык бездакорнага густу Максім Багдановіч...Я.Ф.Карскі знаходзіў у творах маладога Гарэцкага “усе дадзеныя, каб з аўтара з часам развіўся добры пісьменнік з самародным талентам”...Са здзіўленнем сталага мастака прыглядаўся Якуб Колас да майстэрства пісьменніка рабіць пры апісанні з’явы і рэчы як бы адчувальнымі навобмацак.

Тры такія сведчанні – важаць больш за прызнанне...

Наогул жа спадчына Максіма Гарэцкага пашырае магчымасці нашай мовы лексічна і, галоўнае, у будове сказа. Услухайцеся ў гэтыя цудоўныя словы: *нямыцька, акенныя асады, ухарашэнне!*. І ў сакаўныя, быццам толькі з вуснаў выхапленыя звароты: *мала не досмерці, маючы на ўспаміне, начытаная ў святых кнігах, на імя Васіль*.

Максім Гарэцкі выключны стыліст, тонкі знаўца народнай і адзін з творцаў нашай літаратурнай мовы...

“Максім Гарэцкі для людзей майго пакалення – першаадкрывальнік творчых каштоўнасцей нацыі”. [1, с.79]

Расійскі даследчык беларускага паходжання А.К.Каўка ў энцыклапедычным артыкуле называе Максіма Іванавіча Гарэцкага “класікам беларускай літаратуры, празаікам, крытыкам, літаратуразнаўцам, фалькларыстам, лексікографам, відным прадстаўніком беларускай думкі”.

Біёграф М.І.Гарэцкага прафесар філалогіі Дзмітрый Бугаёў падкрэслівае:

“Арыгінальны пісьменнік і таленавіты вучоны – даследчык літаратуры, фалькларыст, мовазнаўца – Максім Іванавіч Гарэцкі на працягу ўсяго свайго жыцця з выключнай самаадданасцю працаваў на ніве беларускай культуры, аддаючы ёй усяго сябе без астатку...

Асабліва значная роля належыць Максіму Гарэцкаму ў развіцці беларускай літаратуры, у першую чаргу мастацкай прозы, а таксама публіцыстыкі, крытыкі і, вядома ж, літаратуразнаўства. Нямала зрабіў Гарэцкі і як пісьменнік, і як вучоны-мовазнаўца для выпрацоўкі сталых норм і агульнага ўубагачэння беларускай літаратурнай мовы, у асаблівасці мовы мастацкай прозы. Увогуле ёсць усе падставы лічыць яго адным з пачынальнікаў нашай нацыянальнай празаічнай традыцыі”[2, с.5-6]

Вядомы беларускі літаратуразнаўца Міхась Мушынскі адзначае:

“Гарэцкі належыць да ліку тых выдатных прадстаўнікоў беларускай культуры, якія ўнеслі велізарны ўклад у нацыянальнае прыгожае пісьменства і айчынную гуманітарную навуку, узнялі іх на новы, больш высокі ідэйна-мастацкі, эстэтычны і тэарэтыка-метадалагічны ўзровень. Сёння Гарэцкі – агульнапрызнаны класік беларускай літаратуры, адзін з самых таленавітых пачынальнікаў нацыянальнай мастацкай прозы...

Асобнай гаворкі заслугоўвае дзейнасць Гарэцкага-публіцыста, арганізатара выдавецкай справы, лексікографа, перакладчыка, прапагандыста вуснай народнай творчасці”[3, с.3,5].

Шчыра кажучы, дзіўна, што беларускія і расійскія вучоныя да сённяшняга часу не адзначаюць, што Максім Іванавіч ужо з пачатку свайго творчага шляху быў таленавітым беларусазнаўцам, што ён унёс велізарны ўклад у беларусазнаўства, які і цяпер наогул усё яшчэ не атрымаў належнай, сапраўды глыбокай і ўсебаковай ацэнкі..

...Увосень 1909 года 16-гадовы Максім Гарэцкі паступіў ў Горы-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча, хаця конкурс быў велізарны: толькі 25 месцаў пры 400 заявах. Стрыечны брат вядомага авіяканструктара Паўла Сухога-аграном Андрэй Сухі, які вучыўся разам з Максімам, успамінаў:

“...Я неяк адразу вылучыў Максіма па яго сур’ёзнасці ў кожнай справе і адносінах да сяброў. У скорым часе злучыла і супольная цікавасць да беларускага друкаванага слова.[...] Максім Гарэцкі адзін з першых сярод нас пачаў пісаць па-беларуску карэспандэнцыі і малыя апавяданні з жыцця магілёўскіх сялян, адсылаючых у рэдакцыю “Нашай нівы”.[...] Варта паслухаць яго гутарку, нашу мову, якая гучала ў яго вуснах, як песня, каб запомніць яго на ўсё жыццё”[4, с.63-65]

Невялікія нататкі, допісы, фельетоны М.І.Гарэцкага, друкаваліся ў “Нашай ніве”за подпісамі “М.Б.”, “Беларус”, “М.Беларус” і нарэшце, “Максім Беларус”. Першая такая нататка з’явілася ў “Нашай ніве” 26 верасня 1912 года.

Поўнасю сваё сапраўднае прозвішча аўта паставіў толькі на кнізе “Рунь”, якая была выдадзена ў 1914 годзе Беларускім выдавецкім таварыствам ў Вільні.

У ліпені 1914 года ў часопісе “Украинская жизнь» з’явіўся артыкул Максіма Багдановіча “Белорусское возрождение», дзе ён прыгадвае выдадзеную кнігу Максіма Гарэцкага “Рунь”, а яе аўтара адносіць да людзей, якія ўжо тады займалі прыкметнае месца ў беларускай культуры, нямала зрабілі для развіцця беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, і былі віднымі дзеячамі нацыянальнага адраджэння. У гэтым артыкуле былі такія радкі:

“Менавіта дзякуючы іх стойкасці і самаадданасці, беларускі рух, які знайшоў цяпер цвёрдую апору ў шырокіх кадрах беларускай інтэлігенцыі, вытрымаў увесь цяжар першых гадоў свайго існавання, набыў сваё цяперашняе ідэйнае аблічча і нябуйнымі, але глыбокімі, несціральнымі літарамі ўрэзаў сваё імя на скрыжалях сусветнага прагрэсу”[5, с.34].

Ужо ў самым пачатку творчага шляху Максім Гарэцкі паказаў сябе даволі эрудыраваным пісьменнікам, які добра ведаў творчасць такіх волатаў літаратуры рускага, украінскага і польскага народаў, як Пушкін і Гогаль, Л.Талстой і Дастаеўскі, Шаўчэнка і Міцкевіч, глыбока разумеў іх выключную ролю ў духоўным жыцці сваёй нацыі, востра адчуваў чарговыя патрэбы літаратурнага развіцця беларусаў. Аб гэтым можна меркаваць па двух праграмных артыкулах, апублікаваных Максімам Іванавічам у 1913-1914 гадах. Гаворка ідзе пра артыкулы “Наш тэатр” і “Развагі і думкі”. У іх ён упершыню выявіў сябе як тэарэтык-публіцыст, зацікаўлены галоўнымі праблемамі развіцця нацыянальнай культуры, тэатра, літаратуры, мовы.

Нельга не згадзіцца з наступнымі думкамі літаратуразнаўцы Дзмітрыя Бугаёва:

“...галоўны пафас гэтых артыкулаў зусім выразны і канкрэтны – абарона права народа на сваю нацыянальную культуру. У тыя часы, калі пісаліся артыкулы Гарэцкага, гэта была вельмі актуальная задача, бо якраз у праве на самастойнае нацыянальнае развіццё, на будаўніцтва ўласнай нацыянальнай культуры адмаўлялі беларусам, з аднаго боку, рускія чарнасоценцы на чале з царызмам, а з другога – польскія шавіністы. І тыя, і другія ўпарта не хацелі прызнаць беларусаў народам, самастойнай, самабытнай нацыяй, няхай сабе і вельмі блізкай, роднай такім братнім славянскім народам, як рускія, украінцы або палякі...

Артыкул “Наш тэатр” непасрэдна ставіць пытанне аб ролі тэатра ў нацыянальна-вызваленчым руху. у беларускім адраджэнні, у развіцці самасвядомасці беларускага народа. Але аўтар разам з тым закранае і многія іншыя пытанні. Ён імкнецца вызначыць асобныя рысы нацыянальнага характару беларусаў, абгрунтоўвае думкі пра добрую змястоўнасць, яркасць і каларытнасць народнай мовы, сцвярджаючы тым самым, што наш народ гэтак жа, як і кожная нацыя, мае свае вялікія вартасці, па сваіх патэнцыяльных магчымасцях і прыродных здольнасцях ён ніколі не бяднейшы за любы другі народ” [2, с.29-31]

Нельга без хвалявання чытаць наступныя радкі:’

“Каб прыдумаць і сказаць ладную беларускую прыказку, - трэба мець мастацкую і глыбокую душу. Трэба быць артыстам, відзячым чалавека і жыццё наскрозь з аднаго погляду...

А трэба паказаць беларусу са сцэны, што так жыцц, як ён живець, няможна, гэткага жыцця няможна трываць...

‘І трэба яшчэ паказаць беларусу са сцэны, што ён – чалавек і што ён павінен мець чалавечы гонар. І павінен дзетак сваіх гадаваць з сумленнем...

І трэба паказаць беларусу са сцэны, што ён маіць слаўнае прошлае...’

І трэба паказаць беларусу са сцэны, што за чалавек той, каторы спіць без канца краю. якой вартасці гэты чалавек і што жджэць яго ў будучыні...’

Тэатр наш павінен стаць храмам Нашага Адраджэння і г.д...

Трэба, каб са сцэны беларускага тэатра палілася беларуская песня, каб ад яе павеяла на людзей араматы пахам беларускай народнай паэзіі, каб пачулася ў ёй турлычлівая песня жаўраначка пад вясеннім небам над зялёнай рунню, каб у ёй пачуўся і далёкі спакойна-тужловы гук бяроставай трубы хлопчыка. што кароў пасе каля рэчкі, і шум бясконцых лясоў непраходных, і “шэпты спелых каласоў”... [6, с.17-18, 22-23]

На думку Максіма Іванавіча, наогул задачы нацыянальнага тэатра вельмі вялікія і разнастайныя. Але адно з самых галоўных яго прызначэнняў – будзіць народ да новага жыцця, да свабоды і волі, дапамагаць людзям рваць ланцугі рабства.

Ацэньваючы раннюю творчасць Максіма Гарэцкага, Алесь Адамовіч адзначаў:’

”Аказалася, што ў маладога 20-гадовага студэнта-каморніка ёсць цэлая праграма грамадскай, культурнай дзейнасці. Ёсць свой, вельмі ж своеасаблівы погляд на беларускі нацыянальны характар, на тое, як пісаць і што пісаць, разуменне, што ёсць, а чаго няма ў маладой беларускай літаратуры.

Ужо тут, на самым пачатку творчай працы, праявіўся талент не толькі мастака-Гарэцкага, аае і Гарэцкага-даследчыка, гісторыка-тэарэтыка літаратуры.

‘Першым жа артыкулы яго – “Наш тэатр”, “Думкі і развагі” здзіўляюць нечакана сталым клопатам пра лёс нацыянальнай культуры, літаратуры, інтэлігенцыі. народа. Аказалася, што маладому каморніку з Малай Багацькаўкі ёсць што сказаць аб справах і клопатах зусім не мясцовых..

Ролю беларускага літаратара малады Максім Гарэцкі расцэньвае як нешта вельмі адказнае, высокае, што патрабуе ад чалавека вялікай грамадзянскай, нацыянальнай свядомасці, але ёй чужая правінцыяльная замкнёнасць..

‘У артыкуле “Наш тэатр”, напісаным трохі “біблейскім”, трохі “прароцкім”, стылем, выказваецца яго высокае разуменне той ролі, да якой беларускім літаратарам, беларускай літаратуры трэба дарастваць – раўняючыся на Купалу, на Коласа раўняючыся...

Бачыце (гаворка ідзе аб закліку Максіма Гарэцкага, што тэатр наш павінен стаць храмам Нашага Адраджэння –Э.І.) – гэта як бы купалаўскае “А хто там ідзе?”, звернутае стылем, пафасам да самой літаратуры.’

Чалавек з вясковай прагай бярэ тое, што дае яму адукацыя, кніга, і ўсё гэта не адгароджвае яго ад свайго, ад народнага, забыта-нацыянальнага, а наадварот толькі павышае нацыянальна-культурную ацэнку і самаацэнку, бо разумее, што і беларусы могуць, здольны, маюць што несці “на худых сваіх плячах” – гора, бяду, але таксама і культурную ношу, патрэбную ўсім” [7, с.18-19].

У 1918 годзе ў Вільні выйшла ў свет кніга палітычнага дзеяча і літаратурнага крытыка Антона Луцкевіча “Нашы песняры: Літаратурна-сацыяльныя нарысы”.

Адзін з артыкулаў гэтай кнігі пад назвай “Ідэолаг народнае інтэлігенцыі” прысвечаны М.Гарэцкаму, якога Луцкевіч лічыць “найглыбейшым з ідэолагаў беларускае адраджэнскае народнае інтэлігенцыі”. Крытык паважае Максіма Іванавіча як “натуру абдораную, чуткую і адзыўчывую на ўсё, што робіцца навокал”. Менавіта гэтым Луцкевіч тлумачыць няспынныя пошукі пісьменнікам свайго ідэалу:

“Гарэцкі асабліва востра перажывае і шуканьне грамадскага ідэалу, і захапленне агульналюдскімі пытаннямі і містычнымі настроямі, і ўрэшце даходзіць да янага нацыянальнага ідэалу”.

Антон Луцкевіч сцісла абмалёўвае дыялектыку развіцця нацыянальных поглядаў М.Гарэцкага:

“Праходзячы ўсе этапы культурнага росту (ад несвядомай абароны беларускага да сьведамага служэння), Гарэцкі разам з тым перажывае і ўсе этапы развіцця беларускай ідэі”. Асноўным ў жыцці пісьменніка, адзначае ўтар артыкула, становіцца беларуская справа – “для якой жыве і працуе сам Гарэцкі, якой шчыра аддае свае сілы, свае здольнасці, свой талент”.

Перад намі паўстае вобраз трохі нечаканага Гарэцкага-фанатыка беларускай справы:

“Беларуская нацыянальная справа, справа нацыянальнага адраджэння беларускага народу – гэта найвышэйшы дагмат грамадскае рэлігіі Гарэцкага”, што, безумоўна, наклала моцны адбітак на яго творчасць.

А.Луцкевіч падтрымлівае М.Гарэцкага ў яго жаданні сінтэзаваць духоўнае і нацыянальнае, бачачы менавіта гэты шлях перспектыўным для адраджэння беларускага народа.

У лістападзе 1917 года Максім Гарэцкі прыехаў у Смаленск. Менавіта ў гэтым горадзе у 1918 годзе быў выдадзены “Руска-беларускі слоўнік” братаў Гарэцкіх, а пазней гэта кніга выйшла ў Вільні ў 1921 годзе.

31 мая 1918 года ён напісаў прадмову да “Расійска-беларускага слоўніка” У ёй былі такія радкі:

“Знібеіць сэрца за розныя падзеі і да працы гукаіць, бо ўсякая наша бава а маруда надаюць сораму ад іншых народаў і нясуць кару – сканання мовы бацькоўскае ці, маўляў, душы беларускае, хаця ж уціскі незлічоных

мы вытрывалі, і ўжо здавалася, нібы то і сонца ў ваконца бліснула. “Каб не памёрлі” – загадаў наш пясняр-нябожчык”.’

Гэта быў першы беларускі слоўнік такога тыпу, надрукаваны пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, і першы вопыт самога пісьменніка ў галіне лексікаграфіі, паспяхова прадоўжаны ў наступныя гады. Так. Максіму Гарэцкаму належыць яшчэ “Невялічкі беларуска-расійскі слоўнік” (Вільня, 1919), які меў тры выданні, апошняе з каторых мела назву “Беларуска-расійскі слоўнічак” выйшла ў Савецкай Беларусі ў 1925 годзе.’

У 1924 годзе ў Мінску з’явіўся складзены М.Гарэцкім разам з М.Байковым “Практычны расійска-беларускі слоўнік”, які налічваў каля 20 тысяч слоў. Праз два гады Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі выпусціла дапоўненае выданне гэтай даволі грунтоўнай працы.

‘Яе аўтары ставілі перад сабой задачу “даць практычную дапамогу пры пераходзе на беларускую мову ў выкладанні навук у беларускіх школах і вядзенні спраў у беларускіх дзяржаўных, грамадскіх і кааперацыйных установах”[8, с.3] ‘

Кідаючы агульны погляд на гісторыю нашага моўнага развіцця, складальнікі слухна падкрэслівалі, што старая беларуская літаратурная мова была высока культурная для свайго часу і з’яўлялася дзяржаўнай у Вялікім княстве Літоўскім. ‘

Двухмоўныя перакладныя слоўнікі Максіма Гарэцкага адгукаліся на канкрэтныя патрэбы дня і звычайна вельмі прыхільна ацэньваліся сучаснікамі, у тым ліку спецыялістамі-філолагамі. Ён працаваў як энтузіяст, кіруючыся пашанай і любоўю да роднай мовы, клапацячыся пра тое, каб жыло і развівалася, не траціла сваёй каларытнасці роднае беларускае слова. Аналіз яго работ дазваляе зрабіць выснову, што слоўнікавыя працы М.Гарэцкага пакінулі прыкметны след у гісторыі беларускай лексікаграфіі, фактычна вызначыўшы цэлы этап яе стаўлення і развіцця.

Беларускі даследчык Надзея Чабатар у артыкуле “Лексікаграфічная спадчына Максіма Гарэцкага” справядліва адзначае:

“Выдатны знаўца скарбаў роднай мовы ўзяўся за складанне слоўнікаў у той час, калі беларуская мова атрымала сваё права на свабоднае развіццё, стала запатрабаванай рознымі сляямі грамадства. Нягледзячы на ўсе недахопы і хібы створаным ім слоўнікаў, яны былі патрэбныя для свайго часу. Гэта відаць з таго, што слоўнікі па некалькі разоў перавыдаваліся, а цяпер з’яўляюцца гістарычнай крыніцай для вывучэння станаўлення і развіцця літаратурнай беларускай мовы 20-х гадоў” [9, с.239]

З ліпеня 1919 года Максім Іванавіч працаваў выкладчыкам беларускіх настаўніцкіх курсаў у Вільні і адначасова ў Беларускай Віленскай гімназіі. Акрамя гэтага, ён выкладаў беларускую мову ў праваслаўнай духоўнай семінарыі і рэдагаваў газеты прагрэсіўнага кірунку: “Беларускія ведамасці”, “Наша будучыня”, “Наша думка”.

У 1920-1926 гадах ў Вільні (першае - трэцяе), Маскве-Ленінградзе (трэцее) і ў Мінску (чацвертае) выйшлі ў свет чатыры выданні кнігі М.Гарэцкага “Гісторыя беларускае літаратуры” у тым ліку (другое-трэцяе (-у

1921-1924 гадах) - папраўленае, (трэцяе (М.-Л.) у 1924 годзе – пераробленае і дапоўненае раглядам вуснае народнае паэзі, чацвертае, пераробленае ў Мінску. На працягу першага паслярэвалюцыйнага дзесягоддзя гэта кніга служыла адзіным падручнікам для сярэдняй і вышэйшай школы.’

Дадзенае выданне адрозніваецца тонкасцю назіранняў, уменнем разглядаць літ аратурныя з’явы на шырокім гістарычным фоне, вобразнасцю і даступнасцю выкладання. У “Гісторыі беларускае літаратуры” Максім Гарэцкі даў сістэматызаваны, глыбока навуковы і адначасна шырока даступны аналіз тысячагадовага шляху беларускага прыгожага пісьменства – ад дахрысціянскай міфалогіі, старажытна-літаратурных помнікаў, асобных аўтараў (Ефрасіння Полацкая, Клімент Смалаяціч, Кірыла Тураўскі, “Слова пра паход Ігаравы” да творчых набыткаў пачатку 1920 гадоў.

Кніга Максіма Іванавіча насычана багатай фактурай, арыгінальнымі прыкладамі з літаратурных першакрыніц, характэрная цэласным спалучэннем літаратуразнаўчых і гісторыказнаўчых задач, прасякнута нацыянальна-патрыятычным пафасам і высокім мастцкім густам.’

22 лістапада 1920 года ў “Нашай ніве” змешчана рэцэнзія Антона Навіны (псеўданім беларускага палітычнага і грамадскага дзеяча, гісторыка, публіцыста, літаратурнага крытыка Антона Іванавіча Луцкевіча) на “Гісторыю беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага. У ёй былі такія радкі:’

“Мы горача вітаем працу М.Гарэцкага. Яна бяспорна мае вагу не толькі якучэбнік, але і як адзін фактараў усведамлення “маладых” беларусаў, каторыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ...”

Яна павінна апынуцца ў руках кожнага свядомага беларуса, у кожнай бібліятэцы”[10, с.79].

Праз 58 гадоў беларускі паэт і празаік Максім Лужанін пісаў:’

“Яго (Максіма Гарэцкага – Э.І.) “Гісторыя беларускай літаратуры” вытрымала чатыры выданні і блізка дзесяцігоддзя не сыходзіла з школьных лавак і студэнцкіх сталаў. Напэўна ж, у кнізе не ўсё так, як хацелася б. як бачыцца нам зараз. Не будзем крыўдаваць на гэта і пастараемся паглядзець на рэчы гістарычна. Хіба ж меў даследчык, працуючы больш за сорок год назад. сучасны, створаны савецкай навукай інструментарый, прыёмы і метады даследавання? Асноўны касцяк кнігі фармаваўся ў той час. калі Гарэцкі быў адарваны ад савецкай рэчаіснасці, перажываў цяжкасці ва ўсталяванні светапогляду. Што не магло адгукнуцца ў некаторых меркаваннях і ацэнках. А таксама і ў мастацкай практыцы пісьменніка. Што ж датычыць дакладнасці дат, біяграфічных і бібліяграфічных дадзеных, магчымай на той час паўнаты ахопу з’яў і фактаў, дык “Гісторыя...” Гарэцкага – вельмі сур’ёзная, вартая дпаверу крыніца. ‘

І яшчэ адна акалічнасць вылучае згаданую работу: яна напісана вельмі проста – прачытаў старонку і адразу ж запамніў.

‘Гэта ўжо заслуга Гарэцкага –пісьменніка. ён умеў падаваць думку лаканічна і даходліва. Меў невычэрпны лексічны матэрыял і паймаў сэрцу валодаў народнай фразеалогіяй. Як ні шкада, але бесстаронні твар гісторыка засланы ад многіх з нас жывое, своеасаблівае, багатае на адценні аблічча мастака’.[1, с.78-79]

‘У 1922 годзе з’явілася складзеная пісьменнікам грунтоўная і вельмі цікавая “Хрэстаматыя беларускай літаратуры. XI век – 1905 год” Яна павінная была дапоўніць напісаны аўтарам гісторыка-літаратурны курс падборам мастацкіх тэкстаў. ‘

Тэксты для чытання і завучвання напамяць змяшчаліся Гарэцкім у 1921 годзе і ў “Дэкламатыры”. Акрамя гэтага, ён выпускіў і некалькі зборнікаў “Беларускіх ведамасцей”. дзе перадрукаваў найбольш істотныя мастацкія творы з аднайменнай газеты.

‘У лютым 1922 года Максім Іванавіч пераязджае ў горад Дзвінск, дзе знаходзіцца 4 месяцы. Тут ён чытае лекцыі на Беларускіх настаўніцкіх курсах.’

22 кастрычніка 1922 года ў Беларускай гімназіі ў Вільні Максім Гарэцкі прачытаў лекцыю на тэму “Доктар Францыск Скарына”, а ў пачатку лістапада – лекцыю на тэму “Дунін-Марцынкевіч”.’

У кастрычніку 1923 года М.Гарэцкі з сям’ёй па запрашэнню выдатнага расійскага і беларускага вучонага-славіста, рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Уладзіміра Іванавіча Пічэты пераехаў у Мінск. Тут ён пачаў выкладаць беларусазнаўства на рабочым факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, а потым - выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры.. Адначасова Максім Іванавіч стварыў і вёў гурток беларускай культуры на рабфаку БДУ. ‘

У студзені 1924 года Максім Гарэцкі наведаў Віцебск, дзе чытаў лекцыі па фальклору.

Адначасова ён выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Камуністычным універсітэце БССР у Мінску. 3 верасня 1925 года работа Гарэцкага ў гэтым камвузе стала асноўным месцам яго працы.

16 студзеня 1925 года Нароодны камісарыят асветы БССР зацвердзіў новы склад правадзейных членаў Інстытута беларускай культуры, у які ўвайшоў Максім Гарэцкі.’

Хоць аб яго жыцці і творчасці напісана даволі шмат, у тым ліку не толькі газетных і часопісных артыкулаў, але і навагрунтоўных кніг, перыяд працы і кіпучай дзейнасці Максіма Іванавіча ў Інбелкульце даследаваны крайне недастаткова. Між іншым, гэта хоць і кароткі, але адзін з самых плённых перыядаў жыцця выдатнага беларусазнаўцы, які заслугоўвае асобнай кнігі.’

Прывядзем толькі некаторыя фрагменты з фондаў Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей-ЦНА НАНБ). і беларускага друку 1920-х гадоў.

4 лютага 1925 года М.Гарэцкі і М.Байкоў ўзначалілі Слоўнікавую камісію Інстытута беларускай культуры.[11].

8 лютага 1925 года на агульным сходзе Інбелкульт а была абрана Слоўнікавая камісія, старшынёй якой (часова) прызначаецца Максім Гарэцкі.[12].

9 лютага таго ж года адбылося пасяджэнне Прэзідыума Інстытута беларускай культуры, на якім слухалася пытанне аб фарміраванні секцыі ІБК. У спісе, прыкладзеным да пратакола пасяджэння, пазначана, што Максім Гарэцкі ўзначальвае мовазнаўчую і літаратуразнаўчую секцыі.[13]

У гэтай якасці ён энергічна працягваў сваю папярэднюю працу прапагандыста беларускай мовы і літаратуры. Аб гэтым сведчыць беларускі друк сярэдзіны 1920-х гадоў. У лютым 1925 года у Мінску Максім Іванавіч двойчы (у школе і народным доме) выступіў з лекцыяй “Беларуская мова і гісторыя беларускай літаратуры”. У тым жа месяцы Народны камісарыят асветы Беларусі камандзіраваў яго ў Калінінскую акругу для чытання лекцыі па беларусазнаўству.

15 лютага 1925 года адбылося пасяджэнне Правапісна-тэрміналагінай камісіі Інбелкульты ў складзе Я.Лёсіка, М.Азбукіна і К.Міцкевіча. Для работы ў камісіі было вырашана запрасіць Я.Купалу, М.Гарэцкага і У.Чаржынскага.[14].

26 лютага таго ж года Максім Іванавіч прысутнічаў на сходзе Камісіі па складанню слоўніка беларускай мовы.

30 сакавіка на 1925 года на агульным сходзе членаў Інстытута беларускай культуры быў зацверджаны склад Літаратурнай камісіі, старшынёй якой быў абраны І.Замоцін, а сакратаром –М.Гарэцкі. Акрамя таго, у склад Навуковай рады ад правадзейных членаў Інбелкульты былі дадаткова абраны К.Міцкевіч (Якуб Колас), М.Гарэцкі, В.Друшчыц і кандыдатам да іх –Я.Купала (І.Луцэвіч) .[15].

‘У дакладзе прафесара І.І.Замоціна “Літаратурная камісія Інбелкульты ў працэсе працы над зборам твораў М.Багдановіча. Падрахункі і перспектывы”, які датуецца не пазней 12 лістапада 1925 года, былі такія радкі:’

“...Камісія пачала працу ў складзе старшыні праф. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта І.І.Замоціна і сакратара – М.І.Гарэцкага ў палове сакавіка м[есяца] г.г. Першы месяц пайшоў на састаўленне плану працы камісіі, на апрацоўку каштарыса і на асобныя заданні, як напрыклад, складанне праграмы для сабірання народнае творчасці...

З гэтага часу (з 13 сакавіка-Э.І.) вехі працы былі вызначаны ў наступным відзе: 1) агульны агляд рукапісных і іншых матэрыялаў, 2) працы па чытанню і капіяванню рукапісаў, 3) працы па першапачатковаму адбору матэрыялаў для друку. Роўнаналежна з расчытаннем і перапіскай рукапісаў пачаліся розыскі друкаваных твораў паэта (Багдановіча – Э.І.), раскіданых па часопісам і газетам і іх перапіска для выдання; рабіліся гэтак сама спробы дадаткова адшукаць некаторыя новыя матэрыялы – творы Багдановіча, яго лісты,

крытычныя і бібліяграфічныя матэрыялы аб ім і нарысы розных асоб, дзе прысутнасць іх можна было дапусціць. Напрыклад, была завязана перапіска з бацькам паэта, у выніку якой атрыманы не толькі некаторыя патрэбныя даведкі, але і некаторыя патрэбныя матэрыялы, напр. копіі артыкулаў і нататак паэта, надрукаваных ім у газеце: “Голас”, зваротак да Антона Луцкевіча (Вільна) даў гэтак сама некаторыя даведкі адносна перакладаў з верлена і інш.

Камісіяй складзен быў гэтак сама заклік шырокіх колаў грамадзянства з просьбай дапамагаць у працы па збіранню твораў Багдановіча шляхам прысылкі матэрыялаў ці тых, ці іншых звестак аб паэце, зваротак быў надрукаваны ў газетах: “Звязда” і “Савецкая Беларусь”

3. Самы працэс працы камісіі адбываўся ў наступным парадку. Па-першае, была расчытана папка рукапісаў, абгарэўшых у час пажара ў Яраслаўлі. Расчытванне гэтых рукапісаў запатрабавала вялікай працы і напружанай увагі і нярэдка не толькі простым вокам, але і *праз павялічанае шкло* не ўдавалася ўстанавіць тэкст *абгарэлых краі* рукапіса пры гэтым рассыпаліся пры першым датырканні, а з попела аднаўляць тэкст было ўжо немагчыма. Дзякуючы *працы* М.І.Гарэцкага, часткова і Ул.Дубоўкі, камісія *расчытала* гэтую частку рукапісаў і не без вынікаў: была адрэганана да друку больш за дваццаць новых (яшчэ да цяперашняга часу нявыдрукаваных вершаў) Багдановіча, з якіх частка *зусім* закончаных, *а іншыя толькі* эскізы (нарысы), не пазбаўленыя аднак мастацкага значэння, пры гэтым перапісвалася з абгарэлага пачкі па магчымасці ўсё, што было магчыма разабраць для таго, каб не толькі выкарыстаць закончаныя творы паэта для друка, але і захаваць яго накіды і паасобныя радкі для будучага даследчыка яго стылю і паэтыкі ў шырокім сэнсе слова, застаўлялася без перапіскі тое, што цалкам не паддавалася расчытванню. *Апроч* абгарэлага пачкі, зазначаннай у сабранні рукапісаў паэта № 11, найвялікшую труднасць у сэнсе расчытвання прадстаўляла пачка № 1, якая змяшчае артыкулы ў прозе...Расчытванне пачкі № 1 было пачата М.І.Гарэцкім, но ў *хуткім часе* было пакінута з прычыны выхаду яго са складу камісіі (з 1 чэрвеня 1925 г. – Э.І.) [16]

У маі 1926 года на ўрачыстым пасяджэнні Літаратурнай камісіі Інстытута беларускай культуры, прысвечаным 20-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы, Максім Гарэцкі зрабіў даклад пра ролю песняра ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні. Па яго прапанове сход ушанаваў маці і жонку песняра, які прывсутнічалі на гэтым пасяджэнні.

У пачатку 1925 года Максім Іванавіч разам з кампазітарамі М.Аладавым і А.Ягоравым пачаў рыхтаваць зборнік “народныя песні з мэлэдыямі”. Потым ён дапрацоўваў яго. У 1928 годзе зборнік быў выдадзены Інбелкультам. У яго ўвайшло 318 песень, запісаных ад маці Максіма - Ефрасінні Міхайлаўны Гарэцкай. Сярод іх –

малавядомая “Кума мая, кумачка”. Мелодыю гэтай песні выкарыстаў М.Аладаў ў оперы “Тарас на Парнасе”, П.Падкавыраў – у Другім скрыпичным канцэрце, Р.Пукст – у Другой сімфоніі. Песню “Па гарохаўю” па ячанню выкарыстаў Я.Цікоцкі ў оперы “Міхась Падгорны, М.аладаў – у фінале “Квінтэта”; песню “Ты, чырвоная каліна” – кампазітар М.Крошнер у балеце “Салавей”, Я.Цікоцкі – у Першай сімфоніі. Я.Глебаў – у канцэрце для голасу з аркестрам.[17, с.86].

Кніга “Народныя песьні з мэлэдыямі” стала бібліяграфічнай рэдкасцю.

З 1 лютага 1926 года Максім Іванавіч працаваў выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры ў Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. З 1 кастрычніка 1927 года яго прызначылі дацэнтам кафедры беларусазнаўства ў гэтай акадэміі.

У лютым 1926 года М.Гарэцкі выступіў на Трэцім Усебеларускім краязнаўчым з’ездзе з дакладам “Збіранне і апрацоўка фальклору”.

Вялікі рэзананс меў яго даклад “Нашаніўскі перыяд у беларускай літаратуры”, зроблены 18 лістапада 1926 года на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі.

Мала каму вядома, што ў чэрвені 1927 года Максім Гарэцкі быў прызначаны “Старшынёй выпытальнай камісіі па беларускай мове” Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі.[18, л.27]

Нельга не згадзіцца з думкай акадэміка Радзіма Гарэцкага, што М.Гарэцкі стварыў моцную кафедру, на якой працавалі Юрка Гаўрук, Паўліна Мядзёлка, Навум Сапранкоў. Усе яны былі актыўнымі сябрамі Аршанскай філіі “Маладняка”. Пісьменнік вельмі многа дапамагаў ім не толькі парадамі, але і ўдзелам у літаратурных вечарах.

У размове з аўтарам гэтых радкоў член-карэспандэнт НАН Беларусі Міхась Ганчарык, які быў вельмі блізкі з братамі Гарэцкімі, адзначыў:

“Максім Іванавіч аказаў значны ўплыў на фарміраванне светапогляда і станаўленне творчасці такіх маладнякоўцаў, як Тодар Кляшторны, Юлій Таўбін, Васіль Каваль, Алесь Вечар, Уладзіслаў Прыбыткоўскі, Герасімовіч, Аляксееў”.

Праз шмат гадоў Юрка Гаўрук успамінаў:

“Гарэцкі вельмі любіў выкладаць мову. [...] У той час выходзіла вельмі многа сельскагаспадарчых брашур па самых розных пытаннях земляробства, жывёлагадоўлі. Усе яны ў значнай колькасці траплялі ў сельскагаспадарчую акадэмію. Студэнты перакладалі гэтыя брашурны з рускай мовы і тым сам засвойвалі тэрміналогію і набывалі практыку перадачы думак па-беларуску. Мы кантралявалі гэты пераклад, памылкі перакладу аналізавалі ў аўдыторыі [...]. Яго падтрымлівала

незвычайная вернасць, адданасць літаратуры, навуцы, народу свайму беларускаму...”.[19, с.75-79].

2 кастрычніка 1928 года Максім Іванавіч прызначаецца вучоным спецыялістам Інстытута навуковае мовы Інстытута беларускай культуры. пасля пераўтварэння Інбелкульта ў Беларускаю акадэмію навук у студзені 1929 года ён заставаўся на гэтай жа пасадзе. Адначасова пісьменнік з’яўляўся кіраўніком Дыялекталагічнай камісіі і, магчыма, быў у экспедыцыі на Гомельшчыне.

Мала каму вядома, што Максім Гарэцкі не баяўся выступіць ў абарону пісьменнікаў, арыштаваных органамі АДПУ.

Так, 1 студзеня 1927 года ДПУ БССР па абвінавачванню ў шпіянажы на карысць буржуазнай Польшчы быў арыштаваны беларускі драматург і тэатральны дзеяч, публіцыст і прэзаік Францішак Аляхновіч. Ён быў асуджаны на 10 год высылкі на Салавецкія астравы.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь сярод матэрыялаў Прадстаўніцтва КПЗБ пры Камінтэрне захоўваецца ліст-хадайніцтва, скіраваны ў абарону Францішка Аляхновіча. Ён напісаны 10 лістапада 1927 года Максімам Гарэцкім, які пасля пастановы бюро ЦК КП(б)Б аб немагчымасці ставіць пытанне аб пераглядзе прыгавору па справе Аляхновіча зрабіў спрбу узяць пытанне аб гэтым таленавітым дзеячы беларускай культуры ў міжнародных арганізацыях.

Свой ліст Максім Іванавіч закончыў наступнымі словамі:

“Во имя революционной справедливости, во имя чести человека, писателя, артиста. Во имя хоть кое-каких заслуг в прошлом, во имя белорусской литературы и театра, из внимания советской власти к престарелой матери, к маленьким детям, - это дело нужно ещё раз тщательно пересмотреть”[20]

10 снежня 1928 года М.Гарэцкі разам з Янкам Купалай, Якубам Коласам, Змітраком Бядулей, В.Ластоўскім, С.Некрашэвічам, Я.Дылам, У.Галубком, Ф.Ждановічам, М.Грамыкам падпісаў хадайніцтва старшыні СНК БССР М.Галадзеда ў абарону Ф.Аляхновіча.

Нягледзячы на некаторыя нападкі на творчасць Максіма Гарэцкага, яго творчасць з 1928 года пачынае атрымліваць высокую і справядлівую ацэнку. Так у той час у даследаванні “Максім Гарэцкі (спроба манаграфіі аб творчасці”, апублікаваным у часопісе “Узвышша”, назваўшы яго “заснавальнікам беларускай мастацкай прозы”, Антон Адамовіч адзначыў:

“Мы ўжо не кажам тут аб значэнні М.Гарэцкага як першага пісьменніка выключна прэзаіка ў нашай літаратуры, як першага пісьменніка-псіхалінгвіста, як першага стварыцеля вялікіх рэчаў у гэтай літаратуры...Мы ня можам маўчаць пра значэнне М.Гарэцкага як выяўляльніка пануючага тыпу эпохі беларускага адраджэння, якое адно дае права на пачэснае месца ў гісторыі літаратуры гэтай эпохі”[21, с.32, 213]:

Прайшо больш 70 гадоў пасля гэтай ацэнкі. У другім томе фундаментальнага акадэмічнага выдання -“Гісторыі беларускай літаратуры XX стагодзя” адзін з самых аўтарытэтных беларускіх літаратуразнаўцаў Міхась Мушынскі так характарызаваў асобу Максіма Іванавіча:

“Максім Гарэцкі належыць да ліку выдатных дзеячоў беларускай культуры. Яго творчасць уяўляе змястоўную і яскравую старонку ў гісторыі нацыянальнага прыгножага пісьменства. М.Гарэцкі – асоба надзвычай шырокага творчага дыяпазону – таленавіты мастак слова. адзін з пачынальнікаў беларускай прозы. буйны вучоны, гісторык і тэартык літаратуры, палымяны публіцыст. нястомны змагар за нацыянальнае адраджэнне, клапатлівы педагог, арганізатар літаратурнага руху. лексікограф, перакладчык, збіральнік і прапагандыст вуснай народнай творчасці. М.Гарэцкі – гэта гонар і сумленне беларускай нацыі, яе духоўны настаўнік, які ўнёс велізарны ўклад у фарміраванне нацыянальнай свядомасці беларусаў”[22, с.381-426].

Дададзім яшчэ, што Максім Іванавіч быў унікальным беларусазнаўцам і ўнёс велізарны ўклад у беларускае і сусветнае беларусазнаўства.

1. Лужанін М. З ранку да вечара. Мінск. 1978..
2. Бугаёў Дз. Максім Гарэцкі. 2-е выд., выпр. і дап. Мінск, 2003. .
3. Мушынскі М. Падвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага. Мінск, 2008. .
4. Сухі А. З юначых гадоў // Максім Гарэцкі: Успаміны, артыкулы, дакументы. Мінск, 1984. .
5. Багдановіч М. Творы. Т.ІІ.Менск, 1928.
6. Гарэцкі М. Наш тэатр // Калядная пісанка. Вільня, 1913. .
7. Адамовіч Алесь. “Браму скарбаў сваіх адчыняю”...Мінск, 1980. .
8. Байкоў М. і. Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. Мінск, 1924..
- 9.Гарэцкія чытанні: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на Сёмых, Восьмых, Дзевятых, Дзесятых чытаннях. Мінск, 2002. .
10. Луцкевіч А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва. Мінск, 2006. .
- 11.Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей- ЦНА НАНБ). Ф.67. воп.1. Адз. зах. 8.
- 12.ЦНА НАНБ. Ф.67. Воп.2. Адз. зах. 12.
13. Тамсама. Адз. зах. 9.
14. ЦНА НАНБ. Ф.67. воп.1. Адз. зах. 9.
15. Тамсама. Адз. зах.12.
- 16.Літаратурны музей М.Багдановіча. КП 8980. Машынапіс з праўкамі В.Ф.Мачульскага фіялетавым чарнілам.
17. Гарэцкі Р. Браты Гарэцкія. Мінск, 2008. .
18. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. Ф.536. Воп. 2. Спр.97. .
- 19.Гаўрук Ю. Сустрэчы ў Горках // Максім Гарэцкі: Успаміны.
20. Скалабан В. “У імя беларускай літаратуры і тэатра”: Невядомы ліст Максіма Гарэцкага //Літаратура і мастацтва. 1996, 26 студзеня.

21. Адамовіч Антон. Максім Гарэцкі(Спроба манаграфіі аб творчасці) //Да гісторыі беларускай літаратуры. Менск, 2005....

22. Мушынскі М. Максім Гарэцкі //Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т.1. Мінск, 1999. .

Эмануіл Рыгоравіч ЮФЕ, прафесар БДПУ імя М.Танка, доктар гістарычных навук.

220005, г.Мінск, пр.Незалежнасці, 39-90. Т.2-84-83-79 (х.)